ڊاڪٽر نواب ڪاڪا

سنڌي ڪهاڻيءَ ۾ سنڌ جي معاشي ۽ سماجي حالتن جي عڪاسي

Reflection Of Economic And Social Conditions Of Sindh, In Sindhi Short Story

ABSTRACT:

Short story is an important prose form of literature in which all kind of feelings and emotions of life including historical, political and social conditions are being explained by Authors. "Hur Mukhi" was the first Sindhi Short Story in which Economic and Social conditions of Sindh were depicted. Exploitation of poor people was started in Sindh by the business class of sindh with the support of rulers, social and religious conflicts were managed to unrest the hole society of Sindh. This scenario was depicted in short stories at that time.

ادب جي تخليق جو سرچشمو سماج آهي. جتي قومن ۽ سماجن جو رڪارڊ تاريخ محفوظ ڪري ٿي، اتي ادب پڻ اهو رڪارڊ محفوظ ڪري ٿو. مورخ وري به محتاط ٿي لکي ٿو، چاهيندي به سچ تان مڪمل پردو کڻي نه سگهندو آهي، پر تخليقڪار فن جي ذريعي سمورو سچ لکي چاڙهي ٿو.

سنڌ، معاشي ۽ تهذيبي لحاظ کان، قدرتي وسيلن ۽ جاگرافيائي بيهڪ سبب مضبوط خطو رهي آهي، جنهن ڪري ماضيءَ ۾ دنيا جي سياحن توڙي مختلف حڪمرانن جي توجهه جو مرڪز رهي. هر قسم جي پيداوار ڏيندڙ، خشڪي توڙي سامونڊي رستن ذريعي دنيا سان ڳنڍيل رهي آهي. ڊاڪٽر ايس.پي چبلاڻي پنهنجي ڪتاب "سنڌ جي اقتصادي تاريخ" (1592ع کان 1842ع) جي مهاڳ ۾ لکي ٿو : "هن ڪتاب ۾ مون ڪنهن به سونهري دؤر جي تلاش ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي آهي، پر ان دؤر جي مستند ۽ اهم تصنيفن کي غور ۽ خبرداريءَ سان مطالعي ڪرڻ بعد، هن نتيجي تي پهتو آهيان ته، هي ننڍڙو ۽ بظاهر غير اهم صوبو هندستان جي هڪ ڏوراهين ڪنڊ ۾ واقع هجڻ جي باوجود ماضيءَ جي تجارتي دنيا ۾ وڏي مرتبي ۽ عروج تي هو، ۽ ڪنهن وقت هندستان جي ترقي يافته واپار ۽ تجارت ۾ هڪ مکيه لنگهه هجڻ جي حيثيت سان، ڪافي اهم ڪردار ادا ڪيو اٿس."
(چبلاڻي، 1995: 18)

ماضيءَ جي تاريخي حوالن کان علاوه موجوده دور ۾ ئي ڏسجي ته ترقي، واڌاري ۽ سڌاري لاءِ گهربل هر قدرتي وسيلو موجود آهي. ان جي باوجود آباديءَ جو وڏو حصو بنيادي سهولتن کان محروم آهي. سنڌ جي تباهه معاشي حالتن جي نشاندهي ۽ ان جا سبب سنڌ جا ڏاها دانشور پنهنجي تحريرن ۾ ڪندا رهيا آهن، جيئن محمد ابراهيم جويو لکي ٿو:"سياسي مفادن سان شهري ۽ ڳوٺاڻي سنڌ وارو پيدا ڪيل مٿاڇرو ۽ هٺ ٺوڪيو ورهاڱو، هڪ لڳ ڪانڌاريندڙ ڏيک ڏئي رهيو آهي. جيڏانهن به اکيون ڦيري ڏسو ، جيڪڏهن اوهين ڪراچيءَ کان ٺٽي ننگر ڏانهن ويندا ته گهگهر ڦاٽڪ کان پوءِ اوهين ڏسندا ته، اصلوڪا رهواسي اڄا تائين اونداهيءَ دور ۾ جي رهيا آهن.اهي ڇڙوڇڙ ڪکائين جهوپڙين ۾ رهن پيا، انهن جون زائفائون مٿي تي پراڻا گهڙا کڻيو، پيرين پنڌ ميل پري کان پيئڻ جي پاڻي پرڻ لاءِ ويندي ڏسبيون،سو به اُگهاڙي پيرين ليڙون ليڙون لٽن ۾ ، تن جا ٻار ۽ ٻڍا ڪراچي ۽ ٻين شهرن ڏانهن پنڻ لاءِ وڃن ٿا . سچ پچ ته انهيءَ شهري ۽ ٻهراڙيءَ واري ورهاڱي وسيلي پيدا ڪيل فرق کي ڏسي ماڻهوءَ جو ڪنڌ شرم کان جهڪيو وڃي."

(جويو، 2012: 462)

هن صورتحال جا ڪيترائي سبب آهن .هن حال تائين پهچندي سنڌ وڏو تاريخي سفر ڪيو آهي، ماضيءَ ۾ قربانيون ڏنيون ۽ تڪليفن کي برداشت ڪيو، ان کي سنڌ جي ڪهاڻيڪارن پنهنجي ڪهاڻين ۾ پيش ڪيو آهي.

ڪهاڻي افسانوي ادب جي اهم صنف آهي، جنهن ۾ زندگيءَ جي هر احساس ۽ جذبي کان ويندي تاريخي، سياسي، سماجي ۽ معاشي حالتن کي کي پيش ڪري سگهجي ٿو. جديد ڪهاڻيءَ جو سماجي سجاڳيءَ ۾ اهم ڪردار رهيو آهي. سنڌي ڪهاڻيءَ جي سفر جو آغاز 1914ع ۾، لال چند امرڏني مل جي ڪهاڻي" حُر مَکيءَ جا "کان ٿيو. هن ڪهاڻيءَ کان ئي هن دور جي سنڌ جي معاشي ۽ سماجي حالتن جو پتو پوي ٿو . ڪهاڻيءَ جو اهم ڪردار 'بچو' آهي، پير صاحب جي آمد وقت ڪنهن سان تڪرار ۾ هن کان اتفاقي خون ٿي پيو. بچو پاڻ لکي ويو. سندس پيءُ کي جيل ۾ وڏو ويو، جتي هي شريف ماڻهو زهر کائي مري ويو. بچو ان کان پوءِ ڌاڙا هڻڻ ۽ پاڻ جهڙن ٻين کي شامل ڪرڻ لڳو. لعل چند لکي ٿو:" هي ڦريندا صرف انهن کي هئا، جن ڪين ستايو هو، يا جي غريبن سان غضب ڪري، مفت جا مال ميڙي، وڏا سيٺيا بڻجي پيا هئا.غريبن مارونٽن ڪانه هئي. مسڪينن ۽ محتاجن کي هڙئون ڇوڙي ڏيندا هئا."

(لعل چند، 1914ع: 11)

هن ڪهاڻيءَ ۾، سنڌ ۾ ڌاڙيلن جي شروعات انهن جي سبب، سندن سرپرستي ڪندڙن کي به پيش ڪيو ويو آهي. گڏوگڏ غريبن ۽ مسڪينن کي ڦريندڙ واپاري ۽ سرمائيدار طبقو، انگريزن سان گڏجي استحصال ڪري

رهيو هو.1923 ع ۾ "چمڙا پوش جون آڪاڻيون" ۾، چيتمل پرسرام، سرمائيدار ۽ بالا عملدارن جي عياشين ، ننڍي عمر جي نياڻين جي زبردستي شادي ڪرائڻ يعني بي جوڙ رشتا طئه ڪرڻ جهڙين حقيقتن کي ڪهاڻين ۾ پيش ڪيو، جيڪو مسئلو اڃا تائين به سماج ۾ موجود آهي، جنهن سببان، سنڌ جي ڪيترن ئي ڪهاڻيڪارن، هن موضوع تي قلم کنيو آهي.1930 ع ۾ امر لعل جي ڪهاڻي، "ادو عبدالرحمان" سنڌ جي صوفياڻي فڪر سان گڏ، ان وقت جي ٻين سماجي مسئلن ۽ اوڻاين تان به پردو کنيو آهي، جن ۾ ان وقت جي عدالتي نظام ۾ ڪمزوريون، دولت جي لالچ ۾ نوجوان نياڻين کي گهر ۾ وهاري ڇڏڻ . هن مسئلي ۽ موضوع کي پنهنجي دور ۽ حالتن جي تناظر ۾، ورهاڱي بعد نئين انداز ۾ منير احمد ماڻڪ ۽ نورالهدا شاهه پنهنجين ڪهاڻين ۾ پيش ڪيو آهي. هن دور ۾ هڙتادو ڪرايل هندو مسلم فسادن ۽ عالمي جنگين سبب پيدا ٿيندڙ ڪوٺ سبب سنڌ جي معاشي حالتن کي ڪمزور ڪيو. امر لال جي ڪهاڻين "رام ۽ رحيم" مذهبي انتها پسندي ۽ ان جي حل کي پيش ڪيو آهي. 'لالي' ڪهاڻيءَ ۾ هن دور جي معاشي بدحالي ،ڪوٺ ۽گهرن ۾ ان سبب پيدا ٿيندڙ مسئلن کي پيش ڪيو آهي.1937ع ۾، عثمان علي انصاريءَ 'ململ جو چولو' ڪهاڻيءَ ۾، سنڌ جي هيٺئين طبقي مان ترقي ڪري آفيسر ٿيندڙ انور جي ڪردار کي پيش ڪيو آهي. هو بجاءِ جو اُن جو پرجهلو ٿئي، جنهن ڏکن ۾ ساٿس نڀايو تنهن زبيده کي گهر مان ڪڍي ٿو. هوءَ بيوه پورهيت ٿي زندگي گذاري ٿي. معاشي حالت ۾ بهتري اچڻ کان پوءِ، انساني قدرن ۽ ذميوارين کان منهن موڙيندڙ ڪردار آهي. هن وٽ جواز پسند ۽ شاديءَ ۾ سندس مرضيءَ جو خيال نه رکڻ آهن.

جنهن مجموعي ۾ سنڌ جي بدترين معاشي ۽ سماجي حالتن کي ترقي پسند ۽ سوشلسٽ فڪر جي اثر هيٺ پيش ڪيو ويو آهي، اهو 1942ع ۾ گوبند پنجابيءَ جي ڪهاڻين جو مجموعو "سرد آهون" آهي. هن مجموعي ۾ اهڙين حالتن جي سببن ۽ نجات جي واٽ به ليڪ ڀڏائي آهي.مجموعي جي مهاڳ ۾ برڪت علي آزاد لکي ٿو: "هن ڪتاب ۾، هڪڙي طرف کان مٿئين طبقي جي ماڻهن جي عيش پسندي ،ڌرم، مذهب، قسمت ۽ قانون جي اوٽ ۾ سندن انساني فرض کان ڪوتاهي ڏيکاري وئي آهي ته ٻئي طرف کان هيءُ ڏيکاريو ويو آهي ته، ڪهڙيءَ ريت اڄ اسان جا غريب پورهيت ،هاري ۽ عام جنتا دکي جيوت گذاري رهيا آهن، جهنم، گرم ڳوڙهن ۽ سرد آهن کان سواءِ هنن بدقسمت انسانن لاءِ ٻيو ڪجهه به ڪونهي."

(آزاد، 1942ع: مهاڳ)

مجموعي ۾، "آزاديءَ جو جذبو" ،" ايڪتا" ،" چور" ، "ڪفن" ، "بي اي ايل بي " ۽ "اتو ۽ لتو شامل آهن. ڪهاڻين ۾ ورهاڱي کان اڳ سرمائيدارن ۽ دولتمندن جي بي حسي، عالمي جنگين جي ڪري، سنڌ ۽ هندستان جي معاشي حالتن کي پيش ڪيو ويو آهي. هنن ڪهاڻين کان بعد

1944ع ۾ ’ريگستاني ڦول‘ مختلف ڪهاڻيڪارن جو گڏيل مجموعو شايع ٿيو. هن مجموعي ۾، سماجي ۽ معاشي استحصال جو شڪار ٿيل ڪردار پيش ڪيا ويا آهن. رام امرلعل پنجواڻي، هيٺئين طبقي جي ملازمن سان، بالا عملدارن جي زيادتين ڪي پيش ڪيو آهي. بالا عملدار جي اجائي بيگار ۾ وهندي، هڪ غريب ملازم جي گهرواري ٻار ڪي جنم ڏيندي، تڪليف ۾ ٻار سميت مري وڃي ٿي. آڪيري جو ٽٽڻ ڪهاڻيءَ ۾، پر امن ديس ۾ فساد ڪرائي، ويران ڪرائڻ واري منظر ڪي سوڀي گيانچنداڻي پيش ڪيو آهي."ساڙهي" ڪهاڻيءَ ۾ ، ڪارخاني ۾ ڪم ڪندڙ غريب جوڙي جي بي وسي ۽ معاشي بدحالي ڪي هن طرح پيش ڪيو ويو آهي: "وٽس ساڙهي هئي ڪانه جا ڪٽي پائي اچي، ٻن هفتن ڪان بملا گهر ڪان ٻاهر نه نڪتي هئي، بازار سودو وڪر وٺڻ لاءِ به وڃي نه سگهندي هئي. وڃي به ڪيئن، وٽس شرم ڍڪڻ واسطي ڪپڙوڪين هو."

(لعلواڻي، 1944ع: 38)

هن مجموعي ۾ عورتن سان ناروا سلوڪ ڪرڻ، زميندارن جي ظلم ۽ ٻين سماجي براين ڪي به پيش ڪيو ويو آهي. نوجوانن، سوشلسٽ ۽ ترقي پسند فڪر جي اثر هيٺ، بدترين معاشي حالتن ۽ اڻ برابري خلاف آواز ته اٿاريو، پر انگريزن جي سخت گير پالسين ۽ هتي جي مفاد پرست ڌرين جي سبب، حالتون بگڙنديون ويون. معاشي بدحالي جي نتيجن ڪي اڳتي 1945ع ۾ شايع ٿيندڙ مجموعي" پرهه ڦٽي " ۾ به پيش ڪيو ويو . رام پنجواڻي "انساني مرغي " ڪهاڻيءَ ۾ ڏيکاريو آهي ته، بک ۽ بدحاليءَ سبب زينت حيواني مرغيءَ جيان وڪامي ٿي. ڪجهه رپين ۾ سرمائيدار سندس عصمت خريد ڪري ٿو. گوبند پنجابي جي ڪهاڻي "نيلو" ۾، روڊ تي پٿر ڊوئيندڙ جانڪي نالي پورهيت عورت جو ڪردار آهي. هوءَ پنهنجي تازي ڄاول ٻار ڪي ساڻ ڪٽي پورهيي تي وڃي ٿي، ان ڪي نئين گنجي پهرائڻ چاهي ٿي، پر ٿئي چا ٿو پاڻ ٺيڪيدار جي ڪم جي هڻ وٺ جي ڪري ڪم ۾ مصروف هئي هئي، هوڏانهن ڪپڙي جي ٺهيل پينگهه مان ٻار غائب ڏسي رڙيون ڪري ٿي :" چاهي چاهي ...هڪ مزدور واڪو ڪري چيو اڙي هيڏانهن ڪتو ٻار ڪي کائي رهيو آهي.سڀ اوڏانهن ويا ، جانڪي اوڏانهن ڊوڙي ’نيلو‘ ڪي ڪتي هٿان چيريل ڏسي بي هوش ٿي ڪري پئي."

(پنجابي، 1945ع: 111)

ٺيڪيدار جمعدار مزدورن ڪي دڙڪا ڏئي ڪم تي لڳائين ٿا. ليکڪ ڏيکاريو آهي ته غريب پاڻ به محڪوم ۽ مجبور آهي ته سندس ايندڙ نسل به محفوظ ناهي اهو به وحشي جانور جي وات ۾ آهي. جون 1947ع ۾، شيخ اياز "اسان جي سنڌ" نالي سان ڪهاڻين مجموعو مرتب ڪيو، ان ۾ سموريون ڪهاڻيون هندو مسلم اتحاد ۽ ورهاڱي جي ٻرندڙ مسئلي تي لکيل آهن. سندس

ڪهاڻين جو مجموعو سفيد وحشي به 1947ع ۾ شايع ٿيو .خاص طور تي سفيد وحشي ڪهاڻيءَ ۾ انگريزن جي نا انصافين ، انهن خلاف مزاحمت ڪندڙ نوجوانن، معاشي طور بدحال، هيٺين طبقي جي ڪردارن کي پيش ڪيو آهي. مهاڳ ۾ هن ڪهاڻيءَ جو پس منظر بيان ڪندي لکي ٿو:“سنڌ کي فخر آهي ته غير جي ڇنبي مان پاڻ ڇڏائڻ لاءِ ڦهريون ڦٽڪو سنڌين ڪاڏو آهي. جنگ کان پوءِ سنڌي جاڳرتا وارو نظارو مون سفيد وحشي ۾ ڪيو آهي.”

(شيخ،1947ع: 16)

1947ع ۾ شايع ٿيل “سنڌي ڪهاڻيون ” مجموعي ۾ خاص طور ڪيرت ٻاٻاڻيءَ جي ڪهاڻي “هوءَ” ۽ رام امر لعل جي ڪهاڻي“ سرحد” اهم آهن.

هن دور ۾ فرقيواريت ۽ مذهبي جنون سبب خوشحال ۽ پرسڪون گهراڻن جي تباهيءَ جا منظر به هن مجموعي ۾ موجود آهن. ورهاڱي جي ڪري جيڪا تباهي ٿي رهي هئي، ڪهاڻيڪارن ان کي وڏي سچائي ۽ جذبي سان پيش ڪيو آهي، عوام کي ڦريندڙ ، سنڌ جي معاشي حالتن کي تباهه ڪندڙ حيوان صفت ڪردارن جي اصل چهري کي سامهون آندو آهي. سنڌ جي سادن ۽ اَبوجهه ماڻهن کي ڦريندڙ پيرن ۽ مرشدن خلاف محمد عثمان ڏيپلائيءَ محاذ کڙو ڪيو. حيدربخش جتوئي، هارين سان نا انصافي ڪندڙن خلاف ڪهاڻيون گڏ ڪري “هاري ڪهاڻيون” نالي سان مجموعو شايع ڪرايو. 1947ع کان پوءِ ڪهاڻيءَ جي پيشڪش، ٻولي ۽ اسلوب ۾ تبديلي آئي پر حالتون ڪنهن ٻئي روپ ۾ چڻ ساڳيون رهيون. هندو مسلم فساد ٿيندا رهيا ۽ بي گناهه انسانيت جو خون وهندو رهيو.ون يونٽ ۽ آمريت جي دورن ۾ سنڌ لڳاتار پوڙهيو. نه صرف هندستان مان لڏپلاڻ ڪري آيل سنڌ ۾ اچي آباد ٿيا، پر ملڪ جي ٻين صوبن جي آبادي به سنڌ طرف آئي.بالا عملدار، سرمائيدار، وڏيرو ڌاڙيل پوليس جي مدد سان اڳي کان وڌيڪ مضبوط ٿي ويا. اهڙين حالتن کي اياز قادري پنهنجي ڪهاڻين جي مجموعي “بلودادا” ۾ پيش ڪيو آهي. بلودادا ڪهاڻي معاشي اڻ برابري ۽ سماج جي ناانصافين خلاف، پنهنجي انداز ۾ بغاوت ڪندڙ ڪردار کي پيش ڪري ٿي . جنهن ۾ شهر جا اصل ڦورو ۽ غنڊا، بلوءَ کي غنڊا ائڪٽ تحت شهر نيڪالي ڏيارين ٿا.“ڪتي جو موت” ڪهاڻيءَ ۾ وڏيرو هاريءَ جي زندگيءَ جي بجاءِ پنهنجي ڪتي کي وڌيڪ ترجيح ڏئي ٿو. “مان انسان آهيان” مذهب جي آڙ ۾ هڪٻئي جي ملڪيتن کي ڦرڻ لٽڻ ۽ بي گناهه انسانيت جي قتل جي تاريخ آهي. “هي ليڊر ” سياستدانن جي اصليت، قانون ڪهاڻيءَ ۾ قانون جي رکوالن طرفان ئي قانون جي ڀڃڪڙي کي ظاهر ڪيو ويو آهي. “فرشتو” ڪهاڻي نسل در نسل ٻڪن ۽ بيمارين ۾ پاهه ٿيندڙ ڪردارن کي پيش ڪري ٿي. غريب مزدور بيماريءَ ۾ اذيتون برداشت ڪندڙ جيجل ماءُ کي ٿوهر جو زهر آڻي ڏئي ٿو.

ماءُ دوا سمجهي پيئي ٿي ۽ پٽ کي فرشتو سڏي ٿي. ’کفن چور‘ ڪهاڻيءَ ۾ مسجد جي مولويءَ جي غربت ۽ بدحاليءَ کي پيش ڪيو ويو. “ڪلاچيءَ جي ڪُن” ڪهاڻيءَ ۾، ڪراچيءَ ۾، سنڌي مهاجر جهيڙي ۾ روزگار لاءِ ترسيل بي گناهه سنڌين جي قتلام کي پيش ڪري ٿي. اياز قادري ٻين ڪهاڻين ۾ ڪاروڪاري جي مسئلي، سماج ۾ انتها جي بي حسي، معاشي طور بدحال حالتن ۽ ڪردار ن کي پيش ڪيو آهي.1947ع کان پوءِ نمائنده ڪهاڻيڪارن ۾ اياز قادري سان گڏ جمال ابڙو به آهي.ٻولي ۽ اسلوب ۾ بلڪل نرالو آهي. سنڌي ڪهاڻيءَ جي تاريخ ۾ پنهنجي فن، فڪر ۽ موضوع جي چونڊ سبب ڪيس الڳ حيثيت حاصل آهي. ’پيراڻي‘ ڪهاڻيءَ ۾ ، جبل جي بروهين جي بک ۽ بدحاليءَ سبب نياڻيءَ جي وڪري کي اهڙي ته انداز ۾ پيش ڪيو اٿس جو ، چڻ ته پوري دنيا ۾ معصوم انسانن جي وڪري جي درد کي سمائي ويو آهي.“منهن ڪارو” ڪهاڻيءَ ۾ اياز قادري جي ڪفن چور وارو ساڳيومسئلو آهي. قبر تي چاڙهيل ريشمي پڙ، دين محمد اُن ڪري چورَايو چو جو، معصوم ابهم جي سخت بخار ۾ دوا لاءِ وٽس دوا لاءِ ڪجهه به نه هو. مجبوريءَ ۾ وڪڻ لاءِ پڙ لاهي ٿو ، سندس حالت کي جمال هن طرح پيش ڪيو آهي:“ دين محمد پنهنجو منهن ڪارو، الهڏني کي بچائڻ لاءِ ڪرايو هو. انسان پنهنجي عزت ڦل کي سانڍڻ لاءِ لُٽائي هئي. ديِنوءَ پاڻ کي رتورت زنجير حيات جي ڪڙين کي ڳنڍڻ لاءِ ڪرايو هو. هن پادرن جي ڪنڊي انسان جي ازلي فرض ۽ قانون جي پيدائش کي قائم رکڻ لاءِ پاتي هئي.هن ڦٽ لعنت ۽ ٺڪون، ماءُ جي هنج کي پريل ۽ پرپور رکڻ لاءِ سٺيون هيون” (ابڙو، 2015ع: 48)

فضول رسمن ۽ سطحي سوچ، اجائي ڏيکاءَ خاطر خرچ ڪيو وڃي ٿو، ٻئي طرف تڙپندڙ انسانيت آهي، جيڪا اهڙي ابتي نظام ۾ لڳاتار پوڳي ٿي. ’ڪارو پاڻي‘ ڪهاڻيءَ ۾ ٻوڏ سبب دربدر ٿيندڙ ڪردارن جي درد ڪٿا آهي. انهن جي سهائتا لاءِ ايندڙ رقم بالا عملدار ۽ وڏيرا کائي ٿا وڃن، ٻوڏ جا ستايل ماڻهو بکن ۾ پاهه ٿي مرندا رهن ٿا. ’خميسي جو ڪوٽ‘ معاشي طور بدحال ڪردارن جي نسل در نسل هلندڙ ساڳئي مسئلي ۽ سماج جي بي حسيءَ کي ظاهر ڪري ٿي. پورهيو جيڪو معاش ۾ انقلاب آڻي جمال ابڙي “لاٽ” ڪهاڻيءَ ۾ ڏيکاريو آهي ته، چپي چپي تي پورهيت گهيري ۾ آهي، اها فنڪار جي شعور جي وسعت آهي جو پورهيت کي اٽل ڏيکاريو اٿس. نه ته هر جاءِ تي سندس رستا روڪ آهي. بيماري سبب بس مالڪ ڊرائيوري تان جواب ڏنو، ڍنڍن ۾ تلائن مان روزي حاصل ڪرڻ تي ٺيڪدار اچي پهتا، زمين کيڙي تيار ڪيائين ته سمورو فصل زميندار ڪٽي هليو ويو ، آخر گهرواريءَ سميت روڊن تي پٿر ڀڃڻ ڀوئيندي پساهه پورا ڪيائين، پوڙهي جي لاٽ کي طوفانن ۾ ٻاري ويو.سندس ڪهاڻي ’پشو پاشا‘ سماجي اڻ برابري،سرمائيدارانه ۽ وڏيرڪي هڪ هٽي خلاف جدوجهد ۽ قربانيءَ جو مثال آهي.جمال جون

ڪھاڻيون سنڌ جي معاشي ۽ سماجي نظام جي ڪمزورين ۽ بي حسي کي ظاهر ڪن ٿيون.انسانيت جي زخمن ۽ زخم ڏيندڙ چھرن کي بي نقاب ڪن ٿيون. هن دور ۾ غلام رباني آگري به پنھنجي ڪھاڻين ۾ سنڌ جي معاشي ۽ سماجي حالتن کي سچائيءَ سان پيش ڪيو. سندس ڪھاڻيون “پن ڀوڙين پاتال ۾ ’هوندا سي حيات’ ۽ ’بري هن ڀنڀور ۾’ سنڌ جي زرعي سماج ۾ هاري ۽ پورهيت جي زندگيءَ جي مالڪ ٻڌيل وڏيرن جي ظلم جا داستان آهن. پوليس ڌاڙيل ۽ بدمعاش سندس مددگار آهن. رباني صاحب جي ’شيدو ڌاڙيل’ ۽ حفيظ شيخ جي ڪھاڻي ’امان مان اسڪول نه ويندس’ سنڌ جي تعليمي نظام ۾ استاد جي ناڪاره رويي ۽ ان جي خطرناڪ نتيجن کي پيش ڪن ٿيون. ع.ق شيخ 1947ع کان پوءِ حيدرآباد شھر جي بدلجندڙ معاشي ۽ سماجي نقشي کي “حيدرآباد؟ ” ڪھاڻيءَ ۾ پيش ڪندي ڏيکاريو آهي ته هندن جي لڏپلاڻ کان پوءِ شھرن جي ڪاروبار ۽ وسيلن تي ٻاهريان آيل نه صرف قابض ٿي ويٺا پر اصل رهواسين کي حقارت جي نظر سان ڏسڻ لڳا. سندس ڪھاڻين“ نازو” هڪ شام، پريشان انسان، ڳجھارت ۽ سوال ۾ خاص طور غربت ۽ معاشي بدحاليءَ جامثال ملن ٿا. ڊاڪٽر نجم عباسي ڦورو ۽ لٽيرن پيرن مرشدن، وڏيرن، ٻاهران آيل قومن جي معيشت تي قبضي ۽ مختلف براين کي هٿي ڏيندڙن کي پنھنجي ڪھاڻين ۾ پيش ڪيو آهي. سندس ڪھاڻيون ’بزرگ جو بدلو’، ’به خبرون’، ’ڪنڌ جي چوري’، ’شاگرد جو قتل’، ’سي ڇا ڄاڻن دل جي دنيا’، ’ٿولي جو ننگ’، ’سھڻي سفارش’ ۽ ٻيون ڪيتريون ئي ڪھاڻيون آهن. ثميره زرين عورتن جي مسئلن ، بيگم زينت عبدالله ماهتاب محبوب ، نورلهديٰ شاهه عورتن جي مسئلن سان گڏ مختلف سماجي براين کي ڪھاڻين ۾ پيش ڪيو آهي. خاص ڪري وڏن گھراڻن ۾ دولت ۽ خانداني ۽ ذات جي برتريءَ جي سوچ سبب اهڙن گھرن ۾ عورتون ڪھڙي عذاب مان گذرن ٿيون، هنن ڪھاڻيڪارائن ڪيترائي مثال پيش ڪيا آهن.سراج ميمڻ ڀھٽي انون ماٺھون فراڊ ۽ ٻين ڪھاڻين ۾ سماج ۾ ٿيندڙ ناانصافين ۽ ٻين براين کي پيش ڪيو آهي. امر جليل سنڌ جي سياستدان، وڏيري، پير ، بالا عملدارن جي معاشري ۾ ڪيل ناانصافين کي پيش ڪيو آهي. دل جي دنيا،اروڙ جو مست، عشق ۽ انٽرويو ،بارنيس اسٽريٽ جو غندو، منھنجو پٽ مهدي ۽ ٻيون ڪھاڻيون سنڌ جي معاشي بدحالي ، بنيادي حقن جي لتاڙ ۽ هر طرح سان ٿيندڙ ناانصافين کي پيش ڪن ٿيون. حميد سنڌي، رشيد ڀٽي، غلام نبي مغل به هن دور جا اهم ڪھاڻيڪار رهيا آهن جن وڏيرڪي نظام ۾ پورهيتن سان ٿيندڙ نا انصافين، معاشي اڻ برابري سبب وڌندڙ براين تي ڀرپور لکيو آهي. نسيم کرل وڏيرن ، بالا عملدارن، جي ڪردارن جي اوڻاين کي ڪھاڻين ۾ پيش ڪيو. چوريون ڪندڙن کي پھرين مراد ڪھاڻيءَ ۾ پيش ڪيو اٿائين . غريبن جو چوريون ڪرائيندڙ ن کي بادل جمالي “پورو ڳلاٽي” ڪھاڻيءَ ۾ پيش ڪيو.علي بابا

“پاڳان” ڪھاڻيءَ ۾ گھٽ ذات سمجھي ويندڙن عورتن سان ٿيندڙ زيادتين کي ۽ ڪجلا تجلا ماڻھو ڪھاڻيءَ ۾ لاڙ رليون ۽ ٻين ھٿ جي ھنر ذريعي پورھيو ڪندڙن سان ٿيندڙ نا انصافين کي پيش ڪيوآھي. منير احمد مانڪ، وقتائتو موت ڪھاڻيءَ ۾ بيروزگاري، سفارش ڪلچر سبب پوڄيندڙ نوجوانن جي مسئلن کي پيش ڪيو آھي. حويليءَ جا راز، انام ڪھاڻين ۾ ٻين ۾ پير پرستي، ڪامورڪي ۽ سياستدان طبقي جي ناانصافين کي پيش ڪيو . شوڪت حسين شوري ۽ مشتاق شوري، شھري توڙي ٻهڙاريءَ جي ڪيترن ئي مسئلن، فڪري طور گھٽيل ۽ ٻوسائيل سماج جي حقيقتن کي پڌرو ڪيو آھي.

مجموعي طور تي ڏسجي ته سنڌ جي ڪھاڻيڪارن وٽان سنڌ جي معاشي ۽ سماجي تباھيءَ جا ھي سبب نظر اچن ٿا: ننڍي ڪنڊ جو ورھاڱو، ھندو مسلم فساد، زميندارن ۽ سرمائيدارن،سياستدانن، ڪامورڪي طبقي ، پيرن، مرشدن جون نا انصافيون، ڏاڙيل ڪلچر ، وچولي طبقي ۾ موجود مفاد ۽ موقعي پرست اشرافيه، ڪمدار ڪاراوا، تعليمي ادارن ۾ ٻارن تي بيجا تشدد ڪندڙ استاد، سفارش ڪلچر، لڳاتار ٻاھران ۽ ٻين صوبن مان ايندڙ آبادي. ڪاروبار ۽ ملازمتن ۾ مقامي اصلوڪن رھواسين کي نظر انداز ڪرڻ، ھٿ جي ھنرن ۽ پورھيت طبقي سان ٿيندڙ نا انصافيون.لڳاتار آمريت جا دور ۽ ٻيا ڪيترائي سبب ڏيکاريا ويا آھن.

سنڌ جي ڪھاڻي 1914 کان 2017ع تائين ھڪ سئو ٽي سال مڪمل ڪيا آھن. ھن وسيع موضوع جي پس منظر ۾ ٿوري وقت اندر سمورو اپياس ڏيڻ ناممڪن آھي. ڪيترائي وڏا نالا رھجي ويا آھن. جن ھن خوشحال خطي جي معاشي ۽ تھذيبي تباھيءَ تي پوري جذبي سان لکيو آھي.

حوالا :

آزاد، برڪت علي، (1942). سرد آھون، مھاڳ: گوبند. شڪار پور: نئين دنيا ڪتاب گھر

ابڙو جمال، (2015). پشو پاشا، چاپو چھون. ڪنديارو: روشني پبليڪيشن.

پنجابي، گوبند، (1945). پرھه ڦٽي: ڪھاڻي نيلو. ڪراچي: نئين دنيا ڪتاب گھر.

جو يو، محمد ابراھيم، (2012). سنڌ جا مون سپنن ۾ سوچي. ڪنديارو: روشني پبليڪيشن .

چبلاڻي ايس.پي، (1995). مترجم سراج ميمڻ. سنڌ جي اقتصادي تاريخ،سنڌي ادبي بورڊ.

شيخ اياز، (1947). سفيد وحشي، ڪراچي: سنڌ سورھيه پبليڪيشن.

لعل چند امر ڏنو مل، (1914). حر مڪيءَ جا. حيدرآباد: سنڌي ساھت پرچارڪ سوسائٽي.

لعلواڻي پڳوان، (1944). ريگستاني ڦول. ڪراچي: نئين دنيا ڪتاب گھر.